

**J.KELMAN IJODIDA TIL, URBAN MAKON VA SHOTLAND
MILLIY O‘ZLIGINING POSTKOLONIAL TALQINI**

**ПОСТКОЛОНИАЛЬНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЯЗЫКА,
ГОРОДСКОГО ПРОСТРАНСТВА И ШОТЛАНДСКОЙ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ
ДЖ.КЕЛМАНА**

**A POSTCOLONIAL INTERPRETATION OF LANGUAGE, URBAN
SPACE AND SCOTTISH NATIONAL IDENTITY IN THE WORKS OF
J.KELMAN**

Yunusova Dilorom Muxitdinovna

O‘qituvchi, Xorijiy tillar kafedrası,

*“Iqtisodiyot va pedagogika universiteti” nodavlat ta’lim muassasasi Samarqand
kampusi, O‘zbekiston.*

Юнусова Дилором Мухитдиновна

Преподаватель кафедры иностранных языков,

*Самаркандский кампус негосударственного образовательного учреждения
«Экономико-педагогический университет», Узбекистан.*

Yunusova Dilorom Mukhitdinovna

Teacher, Department of Foreign Languages,

*Samarkand Campus of the Non-State Educational Institution “Economic and
Pedagogical University”, Uzbekistan.*

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy shotland yozuvchisi Jeyms Kelman ijodida til, urban makon va sinfiy identitet masalalari postkolonial nazariya, xususan, “ichki kolonializm” va madaniy gibridlik konsepsiyalari asosida tahlil qilinadi. Glazgo shevasining leksik, grammatik va sintaktik birliklari, minimal punktuatsiya hamda erkin ko‘chirma gap texnikasi me’yoriy ingliz tili ustunligiga

qarshi qaratilgan ongli estetik strategiya sifatida talqin etiladi. Shuningdek, Kelman nasrining shotland *“ishchi romani”* an'anasi bilan bog'liqligi, *“How Late It Was, How Late”* romani atrofidagi munozaralar va shevali nutqni tarjima qilishdagi muammolar yoritiladi.

Kalit so'zlar: J.Kelman, shotland adabiyoti, postkolonializm, ichki kolonializm, Glazgo shevasi, milliy o'zlik, urban makon, erkin ko'chirma gap.

Аннотация. В статье на основе постколониальной теории, в частности концепций «внутреннего колониализма» и культурной гибридности, анализируются проблемы языка, городского пространства и классовой идентичности в творчестве современного шотландского писателя Джеймса Келмана. Лексические, грамматические и синтаксические единицы глазговского диалекта, минимальная пунктуация и техника несобственно-прямой речи интерпретируются как осознанная эстетическая стратегия, направленная против господства нормативного английского языка. Освещаются также связь прозы Келмана с традицией шотландского «рабочего романа», полемика вокруг романа «How Late It Was, How Late» и проблемы перевода диалектной речи.

Ключевые слова: Дж.Келман, шотландская литература, постколониализм, внутренний колониализм, глазговский диалект, национальная идентичность, городское пространство, несобственно-прямая речь.

Abstract. The article analyses language, urban space and class identity in the work of the contemporary Scottish writer James Kelman in the light of postcolonial theory, in particular the concepts of “internal colonialism” and cultural hybridity. The lexical, grammatical and syntactic features of Glasgow speech, minimal punctuation and the technique of free indirect discourse are interpreted as a deliberate aesthetic strategy directed against the dominance of standard English. The article also considers the connection of Kelman's prose with the tradition of the Scottish working-class novel, the controversy over *“How Late It Was, How Late”* and the problems of translating dialect speech.

Keywords: *J.Kelman, Scottish literature, postcolonialism, internal colonialism, Glasgow dialect, national identity, urban space, free indirect discourse.*

Kirish. XX asrning ikkinchi yarmida Britaniya adabiy jarayonida markaz va chekka o'rtasidagi munosabatlar tubdan qayta ko'rib chiqildi. Imperiyaning parchalanishi, sobiq mustamlakalardan kelgan yozuvchilarning adabiy maydonga kirib kelishi bilan bir qatorda, Britaniyaning o'zi tarkibidagi "chekka" hududlar – Shotlandiya, Uels va Irlandiya adabiyotlarida ham o'z ovozi topish jarayoni faollashdi. Shu bois zamonaviy adabiyotshunoslikda shotland adabiyotini postkolonial nazariya nuqtayi nazaridan o'rganish tobora keng tarqalmoqda.

Shotlandiyaning Buyuk Britaniya tarkibidagi mavqei o'ziga xos va paradoksdir. 1707-yilgi Birlashuv akti bilan o'z parlamentidan mahrum bo'lgan bu mamlakat bir tomondan imperiyaning faol ishtirokchisi, ikkinchi tomondan esa madaniy va lingvistik jihatdan ikkilamchi mavqega tushirilgan hudud edi. M.Pittok ta'kidlaganidek, Shotlandiya Angliyaning mustamlakasi ham, Britaniya ittifoqida to'liq teng huquqli hamkor ham bo'lmagan [12]. Ushbu holatni tavsiflashda sotsiolog M.Hexter tomonidan ilgari surilgan "ichki kolonializm" (internal colonialism) tushunchasi keng qo'llaniladi [7].

Ana shu kontekstda Glazgolik yozuvchi Jeyms Kelman (1946-y.t.) ijodi alohida ahamiyat kasb etadi. U zamonaviy shotland nasrida ishchi sinf vakillarining jonli nutqini badiiy matnning markaziga olib chiqqan va tilni madaniy qarshilik vositasiga aylantirgan yozuvchi sifatida e'tirof etiladi. **Maqolaning maqsadi** – Kelman ijodida til, urban makon va sinfiy identitetning postkolonial talqinini ochib berish, uning lingvistik strategiyasining badiiy va ijtimoiy funksiyalarini aniqlashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqotning nazariy asosini B.Ashcroft, G.Griffiths va H.Tiffinning "The Empire Writes Back" asarida ilgari surilgan "markaz tilini o'zlashtirish va qayta shakllantirish" (abrogation and appropriation) konsepsiyasi [1], H.Bhabhaning madaniy gibridlik va "uchinchi

makon” nazariyasi [2] hamda M.Hexterning “ichki kolonializm” modeli [7] tashkil etadi. Shotland romanining milliy tasavvur bilan aloqasi K.Kreyg [4] va R.Krouford [5] tadqiqotlarida, Kelman ijodining “yozuvchi ovozi” va siyosiy pozitsiyasi esa D.Byonke monografiyasida [3] hamda T.Toremansning yozuvchi bilan suhbatida [13] atroflicha yoritilgan.

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, struktur-semantik, kontekstual va lingvopoetik tahlil usullaridan foydalanildi. Tahlil materiali sifatida J.Kelmanning “The Busconductor Hines” (1984), “The Burn” (1991), “How Late It Was, How Late” (1994) asarlari hamda yozuvchining publitsistik maqolalari olindi.

Tahlil va natijalar. *Til – qarshilik maydoni sifatida.* Kelman ijodining asosiy xususiyati shundaki, unda til faqat ifoda vositasi emas, balki ijtimoiy va siyosiy mazmunga ega madaniy pozitsiyadir. Yozuvchi o‘z essellarida adabiyotda “standart” ingliz tilining ustunligi ma’lum ijtimoiy qatlam – o‘rta va yuqori sinf qadriyatlarining ustunligi bilan bog‘liqligini qayta-qayta ta’kidlaydi [9]. Uning fikricha, Britaniya adabiyotida uzoq vaqt davomida aholining katta qismini tashkil etuvchi oddiy mehnatkash insonlar faqat “boshqalar” tilida, ko‘pincha kulgili yoki ibtidoiy personaj sifatida tasvirlangan; ularning nutqi muallif nutqidan qo‘shirnoq va fonetik buzilishlar orqali ajratib qo‘yilgan.

Kelman bu ierarxiyani buzadi. Uning asarlarida muallif va qahramon nutqi o‘rtasidagi chegara yo‘qoladi: bayon qahramon ongining ichidan, uning o‘z leksikasi va sintaksisi bilan olib boriladi. Natijada Glazgo shevasi “nuqson” yoki “mahalliy rang” emas, balki badiiy matnning to‘laqonli tili maqomini oladi. Bu B.Ashcroft va hammualliflari ta’riflagan postkolonial strategiyaga – markaz tilini o‘zlashtirib, uni chekka tajribasini ifodalash uchun qayta shakllantirishga to‘liq mos keladi [1].

Kelman asarlarida uchraydigan “the now” (hozir), “naw” (yo‘q), “didnay”, “couldnay” (-madi), “auld” (eski), “aye” (ha), “wean” (bola), “wee” (kichkina), “the morrow” (ertaga) kabi birliklar me’yoriy ingliz tiliga nisbatan ongli ravishda qarama-qarshi qo‘yilgan periferik lingvistik pozitsiyani ifodalaydi. Ular tasodifiy stilistik bezak emas, balki shotland identitetining nutqiy belgilari bo‘lib, H.Bhabha

nazariyasidagi gibridlik tushunchasi bilan uyg'unlashadi: ingliz tili bu yerda "begona" til emas, biroq u shotland nutq tajribasi bilan shunchalik qayta ishlanganki, natijada yangi, gibrid badiiy til vujudga keladi [2].

Erkin ko'chirma gap va ong oqimi. Kelman poetikasining muhim belgisi – erkin ko'chirma gap (free indirect discourse) texnikasidir. Hatto uchinchi shaxsda olib borilgan bayonda ham qahramonning ichki nutqiga xos so'zlar, so'kinishlar va shevali shakllar faol ishtirok etadi. "The Burn" to'plamidagi hikoyadan olingan quyidagi parcha bunga misol bo'la oladi: "The rain now definitely getting heavier. He walked as fast as he could along the peak of the bank without slipping on the fucking mud... Once upon a time aye, but no now" [8] – "Yomg'ir endi aniq kuchayib borardi. U la'nati loyga toyib ketmaslik uchun qirg'oqning eng yuqori cheti bo'ylab iloji boricha tez yurdi... Bir paytlar, ha, eplagan bo'lardi, ammo endi yo'q" (tarjima bizniki – D.Yu.).

Parcha shaklan uchinchi shaxsda berilgan bo'lsa-da, "the now", "aye", "no now" kabi shevali birliklar hamda kesimi tushirib qoldirilgan gap ("The rain now definitely getting heavier") bayonni qahramon ongiga yaqinlashtiradi. Minimal punktuatsiya, bo'limlarga ajratilmagan uzluksiz matn va sintaktik soddalik fikr oqimining uzluksizligini ta'minlaydi. Shu tariqa voqealar tasviridan ko'ra qahramonning ichki ruhiy holati ustuvor badiiy qatlamga aylanadi.

Glazgo – urban makon va identitet. Kelman uchun Glazgo nafaqat voqealar kechadigan geografik joy, balki ijtimoiy tajriba va milliy o'zlik shakllanadigan ramziy makondir. Uning qahramonlari – avtobus konduktori Hayns, ishsiz Semmi va boshqalar – industrial tanazzulga yuz tutgan shaharning ishchi tumanlarida, byurokratik muassasalar, politsiya va ijtimoiy ta'minot idoralari bilan doimiy to'qnashuvda yashaydilar. Bu holatni A.Greyning "Lanark" romanidagi mashhur mulohaza bilan qiyoslash mumkin: Glazgo san'atda tasvirlanmagani uchun hatto uning aholisi ham u yerda "tasavvurida yashamaydi" [6]. Kelman aynan shu bo'shliqni to'ldiradi – u Glazgoni o'z tili bilan gapiradigan badiiy makonga aylantiradi.

Yozuvchi Glazgoga mansubligini o'zining ilk nashrlaridan birida

quyidagicha ifodalagan: u Glazgoda tugʻilib oʻsgani, hayotining asosiy qismini shu yerda oʻtkazgani, ingliz tilida yozishi, ammo asarlarida doimo Glazgo ohangi mavjudligini taʼkidlaydi [11]. Bu eʼtirof Kelmanning hududiy va milliy oʻzlik konsepsiyasini aniq ifodalaydi: u ingliz tilidan voz kechmaydi, balki uni Glazgo talaffuzi va nutq madaniyati bilan toʻyintiradi.

“Ichki kolonializm” va markaz–chekka munosabatlari. Kelman qahramonlari nutqida Shotlandiyaning siyosiy mavqei haqida keng koʻlamli mulohazalar kam uchrasa-da, dialoglarda markaz va chekka oʻrtasidagi ziddiyat muntazam namoyon boʻladi. Masalan, personajlardan biri ingliz nigohida Shotlandiya mustaqil mamlakat emas, balki “Angliyaning bir qismi” sifatida qabul qilinishidan shikoyat qiladi [8]. “Scotland” va “Britain” tushunchalari oʻrtasidagi bunday semantik qarama-qarshilik siyosiy jihatdan yagona davlat doirasida qolgan hududning madaniy jihatdan ikkilamchi mavqega tushirilishini, yaʼni M.Hexter taʼriflagan “ichki kolonializm” holatini badiiy aks ettiradi [7].

Buker mukofoti atrofidagi munozaralar. 1994-yilda Kelmanning “How Late It Was, How Late” romani Buker mukofotiga sazovor boʻldi [10]. Asarda Glazgolik Semmi politsiya bilan toʻqnashuvdan keyin koʻzi ojiz boʻlib qoladi va byurokratik tizim ichida yolgʻiz kurashadi. Mukofot qarori adabiy jamoatchilikda keskin munozaralarga sabab boʻldi: hakamlardan biri qarorga ochiq norozilik bildirdi, ayrim tanqidchilar romanni “qoʻpol”, “oʻqish qiyin” deb baholadi. Kelman esa mukofotni qabul qilish chogʻidagi nutqida oʻz madaniyati va tilining mavjud boʻlish huquqini himoya qildi va hech kim uni rad etishga haqli emasligini taʼkidladi. Ushbu munozaralar Kelman ijodi “markaz – chekka”, “Angliya – Shotlandiya”, “standart til – sheva” qarama-qarshiliklarining badiiy aksiga aylanganini koʻrsatadi.

Ishchi romani anʼanasi. Kelman nasri XX asrning 1930-yillarida shakllangan shotland ishchi romani, xususan, “Glazgo romani” anʼanasi bilan bogʻliq. J.Bleykning “The Shipbuilders” (1935), A.Makartur va H.K.Longning “No Mean City” (1935) kabi asarlarida mehnat jarayoni, ishsizlik xavfi va jismoniy kuch bilan bogʻlangan “hard man” obrazi markaziy oʻrin tutgan [4]. Kelman bu anʼanani davom ettirsa-da, uni tubdan yangilaydi: uning qahramonlari koʻpincha anʼanaviy

ishchi sinf tuzilmasidan ham chetga surilgan, ijtimoiy chegarada yashovchi shaxslardir; voqeaviy rivoj o'rnini esa ong jarayonining dinamikasi egallaydi.

Tarjima muammosi. Kelman nasrining milliy va hududiy xususiyatlarini boshqa tilda saqlab qolish murakkab vazifadir. Shotland talaffuzi va Glazgo urban shevasi tarjimada o'zining tabiiy rang-barangligi va ijtimoiy yuklamasini qisman yo'qotadi. Bunday hollarda kompensatsiya usuli qo'llaniladi: bir til darajasidagi o'ziga xoslik (masalan, fonetik) tarjimada boshqa darajada (leksik yoki sintaktik) qayta tiklanadi. Biroq kompensatsiya natijasida odatda faqat umumiy "me'yordan chetga chiqqan" nutq ko'rinishi hosil bo'ladi, uning milliy ildizi esa to'liq saqlanmaydi. Kelman asarlarini o'zbek tiliga o'girishda ham bu masala alohida e'tibor talab etadi.

Xulosa. Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

1. J.Kelman ijodida til milliy va sinfiy o'zlikni ifodalovchi hamda me'yoriy ingliz tili ustunligiga qarshi qaratilgan ongli estetik strategiya vazifasini bajaradi; bu postkolonial adabiyotga xos "markaz tilini o'zlashtirish" jarayonining yorqin namunasidir.

2. Glazgo shevasi birliklari, erkin ko'chirma gap, minimal punktuatsiya va uzluksiz ong oqimi Kelman poetikasining asosiy belgilari bo'lib, ular adabiyotdan chetda qolgan ijtimoiy qatlamlarning nutqiy o'zligini badiiy makonga olib kiradi.

3. Glazgo Kelman nasrida real geografik joy bilan birga milliy va ijtimoiy identitet shakllanadigan ramziy makon sifatida talqin etiladi.

4. Kelman ijodi va uning atrofidagi munozaralar Shotlandiyaning Britaniya tarkibidagi "ichki kolonializm" holatini va markaz–chekka munosabatlarini badiiy aks ettiradi; bu esa shotland adabiyotini Britaniya postkolonial adabiy jarayonining mustaqil tarkibiy qismi sifatida o'rganish zarurligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalaridan oliy ta'lim muassasalarida "Ingliz adabiyoti tarixi", "Zamonaviy xorijiy adabiyot", "Qiyosiy adabiyotshunoslik" va "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" fanlarini o'qitishda foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H. The Empire Writes Back: Theory and Practice

- in Post-Colonial Literatures. – London; New York: Routledge, 1989.
2. Bhabha H.K. The Location of Culture. – London; New York: Routledge, 1994.
3. Böhnke D. Kelman Writes Back: Literary Politics in the Work of a Scottish Writer. – Berlin: Galda + Wilch, 1999.
4. Craig C. The Modern Scottish Novel: Narrative and the National Imagination. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999.
5. Crawford R. Devolving English Literature. – Oxford: Clarendon Press, 1992.
6. Gray A. Lanark: A Life in Four Books. – Edinburgh: Canongate, 1981.
7. Hechter M. Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966. – London: Routledge & Kegan Paul, 1975.
8. Kelman J. The Burn. – London: Secker & Warburg, 1991.
9. Kelman J. Some Recent Attacks: Essays Cultural and Political. – Stirling: AK Press, 1992.
10. Kelman J. How Late It Was, How Late. – London: Secker & Warburg, 1994.
11. Kelman J., Leonard T., Hamilton A. Three Glasgow Writers. – Glasgow: Molendinar Press, 1976.
12. Pittock M. Scotland: The Global History, 1603 to the Present. – New Haven: Yale University Press, 2022.
13. Toremans T. An Interview with Alasdair Gray and James Kelman // Contemporary Literature. – 2003. – Vol. 44, № 4. – P. 564–586.